

KAVRAMSAL MAKALE

Savaş Mağduru Çocukların Yeniden Toplumsallaşmalarının Önündeki Engeller

Prof. Dr. Hacer TOR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara, e-posta: hacertor59@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7187-5814>

Arş. Gör. Ecem ÇEBİ, Avrasya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Trabzon, e-posta: ecemcebi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4379-837X>

Öz

Bu çalışmanın amacı; savaş mağduru çocukların *yeniden toplumsallaşmalarına* engel olan unsurları sosyolojik boyutlarıyla incelemektir. Çalışma kapsamında yeniden toplumsallaşmaya engel olan unsurlardan ilki bedene yönelik şiddet eylemlerinin yanı sıra duygusal şiddet eylemleriyle karşılaşılmasıdır. Şiddet olaylarının dışında, hijyen koşullarının sağlanamadığı yerlerde yaşamak zorunda kalan çocukların sağlık sorunları yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda, aile üyelerinden bir ya da birden fazlasının kaybı sonucu yaşanan üzüntü ve uzun yas süreci, alışlagelen sosyal çevreden uzaklaşmak ve bu yolla yabancılaşmak, eğitime erişememek, yoksullaşmak, çocuk işçi olmak, çocuk gelin olmak ve/veya cinsel tacize uğramak, eğer göç etmek zorunda kalındıysa mülteci olunan veya sığınılan yerin dilini bilmemek, insan kaçakçılığına maruz kalmak ve yasadışı işlerde zorla çalıştırılmak, suça alıştırılmak gibi pek çok durumu deneyimledikleri söylenebilir. Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonucunda; çocukların savaş sonrası *yeniden toplumsallaşmalarının* önündeki engellerin; sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik vb. nedenlere dayandığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Çocuk, Savaş Mağduru, Toplumsallaşma, Yeniden Toplumsallaşma.

Makale Gönderme Tarihi: 21.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 03.06.2022

Önerilen Atf:

Tor, H. ve Çebi, E. (2022). Savaş Mağduru Çocukların Yeniden Toplumsallaşmalarının Önündeki Engeller, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(6): 800-812.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2022, 5(6): 800-812. DOI:[10.26677/TR1010.2022.992](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.992)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The Obstacles in Front of The Resocialization of War Victim Children

Prof. Dr. Hacer TOR, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Ankara, e-mail:
hacertor59@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7187-5814>

Research Assistant Ecem ÇEBİ, Avrasya University, Faculty of Health Sciences, Trabzon, e-mail:
ecemcebii@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4379-837X>

Abstract

The purpose of this study is to examine the obstacles that prevent the resocialization of children who are victims of war with sociological dimensions. The first obstacle is the violence, it is known that children living in places without hygienic conditions have experienced health issues. At the same time, the sorrow and long mourning process experienced as a result of the loss of the family members, drifting apart from the ordinary social environment and alienation as an outcome, no access to education, impoverishment, being a child worker or a child bride due to the perception of a woman as a sexual object, being exposed to human trafficking and forced to work in illegal jobs, being encouraged to crime and accustomed to it. As a result of this study based on the literature review, it was determined that the obstacles to the resocialization of children after the war are based on socio-cultural, socio-economic, etc. reasons.

Keywords: War, Child, War Victim, Socialization, Resocialization.

Received: 21.03.2022

Accepted: 03.06.2022

Suggested Citation:

Tor, H. and Çebi, E. (2022). The Obstacles in Front of The Resocialization of War Victim Children, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(6): 800-812.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski, şiddetin meşrulaştırılmış (Turner, 2020:780) ve kolektif (Gözübüyük vd., 2015) formu olan savaş olgusu, farklı ön ekleri ve amaçları ile çeşitli tanımlara karşılık gelmektedir (Varlık, 2013:123). Ancak bilinmektedir ki savaşların aldığı ön ekler (*dünya savaşı, soğuk savaş, iç savaş* vb.), amaçları ve gerçekleşmesindeki zorunluluk hali fark etmeksizin, büyük yıkımlar getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. Bu yıkımlar doğanın tahribatı, canlıların besine ulaşımının güçleşmesi vb. ekolojik sorunlar olabildiği gibi; insanlar, toplumlar, kültürler açısından da telafisi güç sosyal sorunlar yaratabilmektedir. Bilindiği üzere savaşların öznesi, faili insandır ve genellikle “yetişkin erkek”tir. Bu bağlamda literatürde savaş mağduru kavramının genellikle kadını ve yetişkin olmayan kişi olarak çocuğu işaret ettiği örneklerle karşılaşılmaktadır (Sancar, 2009:154; Shiva ve Mies, 2018). Kimi çalışmalar ise çocukların yetişkin olmadıkları ve temel gereksinimleri nedeniyle yetişkin kadınlardan daha mağdur, savunmasız kesim olduğunu işaret eder (Çağlayan, 2002: 19-20). Her iki görüş de birbirini şu yönüyle desteklemektedir: Biyolojik anlamda anne-çocuk arasında kurulan zorunlu ilişki, sosyal ilişkiyi de kapsayacak şekilde genişleyerek anne-çocuk yakınlığı kurmaktadır ve bu bağlamda kendi işlerini gerçekleştirecek fiziksel olgunluğa erişmemiş, duygusal desteğe ihtiyaç duyan çocuklar savaş mağduru olmalarının yanı sıra anneleri olan kadınların savaş mağduru olma koşullarından da etkilenerek çifte dezavantajı deneyimlemektedir.

Savaşın yetişkinler ve çocuklar açısından getirdiği yıkımları şu şekilde sıralamak mümkündür: Yaşanılan yerin/güvenli alanın bombalanması veya işgal edilmesi; aile üyelerinin öldürülmesi, zarar görmesi, alıkonulması; kişinin fiziksel, duygusal ve/veya cinsel şiddete maruz kalması; temel ihtiyaçları karşılayamaması. Aynı zamanda yetişkinlerle ortak yaşadıkları bu durumların yanında çocukların sırf çocuk oldukları için; çocuk kaçaklığına maruz kaldığı ve askerler tarafından şiddet görerek öldürüldüğü durumların/problemlerin var olduğu da bilinmektedir (Shaw, 2003:237). Savaş esnasında çocukların karşılaştığı önemli bir sorun da “çocuk asker” rolüdür. “Çocuk asker” kız ya da oğlan olması fark etmeksizin 18 yaşını doldurmamış, herhangi bir silahlı kuvvet veya grup tarafından savaşmak üzere görevlendirilmiş, iş verilmiş, savaş grubuna dahil edilmiş, silahlandırılmış çocukları anlatmaktadır. Ancak çocuğun savaş alanı içerisinde konumlandırılmasının sebebi yalnızca savaşacak asker olması değil, yemek pişirmek, cinsel ihtiyaç karşılayan kişi olmak, haber alışverişini sağlamak gibi karmaşık örüntüleri bulunmaktadır (UNICEF, 2004:7). Savaş esnasında çocuğun karşı karşıya kaldığı her bir durum hem bedensel hem de duygusal gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bu durumu çocuk hakları ihlali olarak tanımlayan Verby (2001), dünya üzerinde yalnızca tespit edilen rakamlarla 300,000 çocuğun savaş alanında “öldürme makinesi” olarak sosyalleştirildiklerini, şiddet uygulamayı öğrendiklerini belirtmektedir¹. Aynı zamanda bu durumun; çocukluk süreci içinde kendi kişiliğini inşa etme özgürlüklerini de elinden alarak onu savaşın mağduru ve hatta ömrü boyunca ‘mağdur’ konumuna getirdiğini ifade etmektedir.

Çocukların savaş nedeniyle, henüz doğmadan maruz kaldıkları ve yaşamlarını etkileyen bir diğer önemli sorun da annelerinin savaş esnasında tecavüze uğraması sonucunda dünyaya gelmiş olmalarıdır. Bu durum literatürde “savaş çocukları” veya “savaştan doğan çocuklar” nitelemesiyle anlatılır. Her ne kadar bu tanım “savaş esnasında dünyaya gelmiş” çocuğu betimleyen nötr bir anlatı gibi görünse de kimi kültürlerde “savaş çocuğu” olmak, çocukluklarını ve ilerleyen dönemlerini de kapsayacak şekilde toplumlarında damgalanmalarına neden

---

¹ Bu veri tahmini bir rakam olup daha fazla olduğu düşünülmektedir. UNICEF’in 2006 yılında yayımladığı “Criminal Charge in Child Soldier Case a Milestone in Protecting Children” yazısında da yer almaktadır. 2016 yılında yayımlanan “The state of the world’s children: A fair chance for every child” isimli raporda ise savaş esnasında çocukların maruz kaldığı şiddet ve taciz vakalarının 250 milyon olduğu belirtilmektedir.

olmaktadır². Bu durum kadın ve çocuk açısından büyük bir çıkmaz yaratırken toplumsallaşma açısından da büyük bir soruna dönüşmektedir. Buna ilişkin bir diğer durum da annenin çocuğa karşı duygusal çatışmaları barındırıyor olmasıdır. Anne-çocuk arasında görünmez bir duvar örülebilmektedir; üstelik bu annelerin bir kısmının çocuk olduğu unutulmamalıdır (Mochmann, 2008). Tüm bu durumların çocuklarda travmatik sonuçlara yol açtığı yapılan çalışmalarla ortaya konmaktadır (Jensen ve Shaw, 1993; Shaw, 2003; Garbarino vd., 2020). Savaş mağduru çocukların problemlerini bireysel boyutuyla ele alan bu çalışmaların toplumsal boyutları yeterince değerlendirmedikleri fark edilmektedir. Nitekim sıralanan ve travmatik olduğu belirtilen her bir durum, topluma katılım açısından çocuğun önünde bir engel olarak belirmektedir. Bu çalışma tespit edilen eksikliği gidermeyi hedefleyerek, çocuğun maruz kaldığı durumların kesintiye uğrayan toplumsallaşmalarını ve yeniden toplumsallaşma süreçlerini tartışmayı önelemektedir.

Çalışmada savaş mağduru çocukların *yeniden toplumsallaşmalarının*³ önündeki engeller, toplumsal konumlanışlarına bağlı olarak fiziksel ve sosyal etmenler olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Her iki boyutun birbiri üzerinde etkisi olduğu göz önünde bulundurularak *fiziksel engeller*; besine ulaşma, bedenin zarar görmesi, güvenli alan/mekân eksikliği; *sosyal engeller* ise eğitime erişimdeki güçlük, sığınılan ülkenin dilini bilmemek, aile birliğinin bozulması, arkadaşlık ilişkisi geliştirememek, alışlagelen gündelik pratiklerin bozulması, yoksulluk, çocuk işçilik, çocuk suçluluğu, çocuk yaşta evlilikler, medyada sergilenme ve ötekileştirmeye maruz kalma şeklinde belirlenmiştir. Tüm bu maddeleştirmeler, “Savaş mağduru çocuğun toplumsallaşma sürecini sekteye uğratan ve yeniden toplumsallaşmalarını engelleyen durumlar nelerdir?” sorusu etrafında dolaşarak literatürden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Çalışmada, toplumsallaşma ve yeniden toplumsallaşma süreçleri üzerinde durulmasının sebebi, toplumsallaşma sürecinin en aktif gerçekleştiği yılların çocukluk dönemine düşüyor olması ve toplum yaşamı açısından önemli bir süreç olmasıdır. Bu konuyu daha net ortaya koymak ve açıklamak için toplumsallaşma süreci ve çocuk başlığı açılmıştır. Bu başlık altında; savaş mağduru çocuklarda toplumsallaşmanın sekteye uğramasının ne gibi problem alanları yaratabileceği fikrine bir zemin hazırlamak adına toplumsallaşma sürecinin neden toplumun en küçük üyeleri olan çocuklar açısından daha önemli olduğuna açıklık getirilmiştir. Sonraki bölümlerde ise savaş mağduru çocukların yaşadıkları sorunlar gözetilerek yeniden toplumsallaşmaları önündeki engeller açıklanmıştır.

Toplumsallaşma Süreci ve Çocuk

En genel anlamıyla toplumsallaşma, bireyin toplumun normlarını ve kurallarını öğrendiği, görece yaşamın tamamını kapsayan uzun bir dönemdir. Sosyolojik çalışmaların başladığı dönemlerde bu süreç, topluma katılım ve toplumun işleyişi açısından vazgeçilmez bir gereklilik olarak görülmüştür⁴. Toplumu bir bütünlük olarak gören kuramcıların düşüncesindeki

² Çocukların damgalamaya maruz bırakılmalarının iki gerekçesi vardır. Bunlar: annelerinin kendi rızasıyla “düşman” asker ile yaşanan ilişkiden doğması veya “annenin cinsel şiddete maruz kalması/zorlanması” sonucu doğan çocuklar olmasıdır. İkinci durum birinciye oranla daha çok damgalama yaratır.

³ Makalede toplumsallaşma ve yeniden toplumsallaşma kavramlarına yer verilmiştir. Bu iki kavram birbirinden ayrı kullanımlara sahiptir. Toplumsallaşma bireyin doğumundan ölümüne süreklilik gösterirken yeniden toplumsallaşma herhangi bir koşul nedeniyle sekteye uğramış, bir kırılma yaşamış toplumsallaşma sürecinin devamını anlatır.

⁴ “Toplumsal sistem” anlayışını içeren bu bakış açısı, bir toplumun tüm üyelerinin aynı sosyalizasyon sonucunda, aynı normlara uyarak ideal parça olmasını salık vermektedir (Elias, 2021: 36). Kurucu sosyolog Emile Durkheim’in toplum açısından başat gördüğü kolektif bilinç, zorlayıcı kuralların içselleştirmesinde açığa çıkan (Taş, 2020: 445) zorunlu bir sosyalizasyon ürünüdür. Amerikan sosyolojisinde Durkheim’i takip eden ve daha bütünsel/makro ölçekli bir kuram arayışında olan Talcott Parsons da toplumsallaşmayı insan ömrünün ve toplumun işleyişi bakımından bir süreklilik olarak ele alır (Ritzer, 2012: 105).

toplumsallaşmanın, doğumla başladığı ve ölünceye kadar devam eden bir süreç olduğu fikri ilerleyen dönemlerde de kabul görmektedir. Tüm bu bütüncülüğün yanında insan yaşamındaki belli dönemleri toplumsallaşma açısından öncelenmekte olduğu ve dikte edici özelliğine ilişkin görüşlerin farklılaştığı göze çarpmaktadır. İnsanın doğduğu anı “kimliklerin varsayımının resmi başlangıcı” olarak niteleyen Jenkins (2016:81-94), kimliklerin temsillerinin erken çocukluk döneminde kazanıldığından söz eder. Bu dönem yalnızca kendi kimliğini değil aynı zamanda çevresindeki insanların kimliklerini sınıflandıracak çerçevelerin de öğrendiği bir dönemdir. Kimlik ve dünya görüşü oluşumu, bağlı oldukları yetişkin insana, aile üyelerine ve çevresindeki kişilerle şekillenen karmaşık bir yapıdadır ve bu süreç bireyin toplumsal normlara tamamen uyumunu gerektirmemektedir. Nitekim insan, şartlardan etkilenen ve onlara etki ederek şekil alan toplumsal ve sosyal bir üründür (Berger ve Luckmann, 2018:91). Bu açıdan çocukluk, dünya görüşünün oluşması bakımından gelişmemişlikle ve boş bir kap olmak ile ilişkilendirilir. Yetişkinlerin zihinleri, norm gibi değişmez kurallarla, net çizgilerle doluyken çocukların dünyaları “yer yer bulanıktır” (Berger ve Luckmann, 2018:88). Tam da bu sebeple toplumsallaşma süreci, yetişkin bireyden ziyade çocuk açısından daha etkin ve yoğun bir süreçtir.

Toplumsallaşma sözcüğü sosyalleşme ile eş anlamlı kullanılarak, çocuğun aile ve yakın çevresinin, yaşadığı bölgenin ve toplumun üyesi olduğunu öğrenme süreci olarak tanımlandığı da görülmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014:219). Çocukların bireysel özelliklerinin oluşumu biyolojik unsurlardan ziyade sosyal çevre önemli bir etken kabul edilir ve bu etkenin bireyin yaşam akışı boyunca etkili olacağı düşünülmektedir (İnanç vd., 2017:17). Buradaki bireyin topluma uyum sağlaması konusundaki aktif rolü aile üyeleri üstlenir (Topses, 2018:35). Aile toplumsal bir kurum olarak, uyum kurabilen, şartlara göre dönüşüm geçiren ve dinamikleri değişebilen aktif bir yapıya sahiptir (Fişek, 2018:45). Bu bağlamda, ailenin çocuğa öğrettiği toplumsallaşma etkenleri de bir o kadar dinamiktir. Aile üyelerinin yaşam koşulları, sosyo-ekonomik düzeyi, kültürel seviyesi çocuğun yaşam koşullarına dönüşür ve toplumsallaşma bu gerekçelerle düzenlenir.

Çocuğun toplumsallaşma sürecindeki bir diğer önemli etken cinsiyet faktörüdür. Her insan verili bir cinsiyetle doğmakta, ancak cinsiyetine eklenen toplumsal roller ile toplumsal cinsiyete de sahip olmaktadır. Erkek çocuklar yetişkinlik dönemi için evlenip evin geçimini sağlayacak kişi olmaya yönelik (Boratav vd., 2014); kız çocuklar ise evlenip ideal anneliğe erişecek kişi olarak yetiştirilirler. Nitekim bugün dezavantajlı çocuklar perspektifinden bakıldığında erkek çocukların emek piyasasında bulunması, kız çocukların ise erken yaşta çocuk evliliklere maruz bırakılması bunun yalnızca birer örneğini teşkil eder. Görüldüğü üzere erkek ve kız çocuk arasındaki toplumsallaşma dinamikleri farklılaşmaktadır.

Çocukların toplumsallaşma süreçlerindeki en önemli anlamları oluşturan ve kültürel aktarımı sağlayan dildir. John Berger (2017:7) *Görme Biçimleri* kitabının ilk cümlesinde “*Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir*” der. Ona göre insan, kendini çevreleyen dünyayı konuşulanı işitmekten önce görerek kavramaktadır; ancak, gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini savunan Berger ve Luckmann’a (2018:89) göre sosyalizasyonun temel koşulu *dildir* ve tüm aktarımlar dil vasıtasıyla gerçekleşir. Dil, birçok toplumsal kodu ve normu aktarmada merkezidir. Bu aktarım esnasında çocukların yaratıcılığına çok az yer bırakılır. Temel hedef, toplumsal yaşama uyumlu bir birey yaratmaktır. Nitekim bu tasarı çocukluk döneminde kurgulanır, içselleştirilir, zaman zaman dönüşüme uğrar fakat kodlar varlığını yaşam boyu gizli ya da açık olacak şekilde korumaya devam ederler (Ritzer, 2012:105-106). Bu bağlamda

çocuk, toplumsallaşma açısından en aktif rolü üstlenmektedir. Çünkü henüz toplumu tanımayan veya yapısını anlamayan kişi toplumsallaşma sürecinin en aktif katılımcısıdır.

Savaş mağduru çocuk açısından ise toplumsallaşma süreci belli açılardan sekteye uğramaktadır. Çocuk, doğduğu kültürden ayrılıp göç süreciyle başka bir kültüre dahil olabilir; bu kültür içerisinde yeniden toplumsallaşması gerekebilir ya da gündelik yaşamı savaş koşulları nedeniyle değişebilir ve çocuğun bu koşullarda yeniden toplumsallaşması gerekebilmektedir. Bu açıdan toplumsallaşmanın en aktif olduğu çocukluk dönemi, savaş koşullarının bir getirisi olarak sekteye uğrayarak, yeni toplumsallaşmanın başlangıç noktasını yaratabilmektedir.

Savaş Mağduru Çocuklar ve Toplumsallaşma Süreçleri

Savaş mağduru çocukların durumları, savaş mağduru olmayan çocuğun gündelik ve toplumsal yaşamından pek çok yönüyle farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklardan ilki ve belki de en temel olanı savaş mağduru çocuğun savaş süresince ve sonrasında yeni durumlara/şartlara uyum sağlama zorunluluğunda yatar. Savaşlar, toplumsal işleyişi bozan, gündelik yaşamı alaşağı eden yapısıyla çocuğun yaşam dünyasını köklü biçimde değiştirir. Bu noktada çocuğun savaş öncesi, esnası ve sonrası yaşamlarının birbirinden farklı pratikleri içerdiği göz önünde bulundurularak yeniden toplumsallaşmalarının bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Ancak yeniden toplumsallaşma sürecinin önündeki engeller bu zorunluluğu bir çıkmaza sürüklemektedir. Bahsi geçen çıkmazlar, bu çalışmada fiziksel engeller ve sosyal engeller olarak iki bölüme ayrılmıştır. Ele alınan kategoriler tablolaştırılarak sunulmuştur (Tablo-1):

Tablo 1. Yeniden Toplumsallaşmanın Önündeki Engellerin Çalışmadaki Kategorileri

<i>Kategoriler</i>	<i>Yeniden Toplumsallaşma Önündeki Engeller</i>
<i>Fiziksel</i>	Temel besine/gıdaya erişim
	Bedenin zarar görmesi
	Güvenli alan/mekân eksikliği
<i>Sosyal</i>	Eğitime erişimdeki güçlük
	Dil bilmemek
	Aile birliğinin bozulması, aile üyelerinin bir veya birden fazlasının kaybı
	Akran eksikliği
	Alışılmış kültürden ve pratiklerden kopuş
	Yoksulluk
	Çocuk işçilik
	Çocuk suçluluğu
	Çocuk yaşta evlilikler
	Gündelik hayatta farklılaşmalar
	Medyada sergilenme

Tablo 1'deki kategorilerde *fiziksele* ayrılan bölümün *sosyale* oranla küçük olması dikkat çekicidir. Bu anlamda çocukların yaşadıkları problemlerin sosyal yönünün daha çeşitli ve karmaşık olduğu çıkarımı yapılabilir. Duruma ek olarak sosyal durumlar içerisinde yer alan her bir unsurun birbiriyle olan etkileşimi de aynı oranda karmaşıktır. Örneğin; dil bilmemek eğitime erişim, arkadaş edinme vb. durumlara etki eden yapıdadır. Benzer biçimde aile birliğinin bozulması veya ailenin yoksullaşması, çocuğun "çocuk işçi" olarak konumlanmasının neden olabilir. Ancak

belirtilmelidir ki çocuğun karşılaştığı sosyal ve fiziksel durumlar da birbirlerinden bağımsız değildir. Fiziksel sosyale, sosyal fiziksele etki ederek bir diğer nedenin oluşumuna zemin hazırlayabilir. Fiziksel ve sosyal etmenler kimi zaman tek yönlü bir etkide bulunurken (fizikselin sosyale etki ettiği ancak sosyal etmenlerin fiziksel olana etki etmediği gibi), kimi zaman bu ilişki fizikselin sosyale etki etmesi, sosyalin de fiziksele etkisi ile süreklilik döngüsü içinde olabilir. Bu açıklamalar ışığında yazıda ele alınan her bir unsurun birbiriyle olan etkileşimi ve ilişkisi aşağıdaki daha detaylı olarak açıklanmıştır.

Fiziksel Etmenler

UNDP (2019)'nin yayımlanmış olduğu *İnsani Gelişme Raporu'*nda belirtildiği üzere; dünya üzerinde 5 yaşını doldurmamış çocukların 3 milyonu sağlıksız koşullar nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Yaşanabilir koşullarda bir hayat sürmeleri ise ebeveynlerinin sosyo-ekonomik durumlarına bağlıdır. Savaş mağduru çocukların yaşadıkları bölgeler düşünüldüğünde aynı durumla karşı karşıya kalmaları oldukça muhtemeldir. Kişinin yaşama hakkı olarak belirtilen durumun sağlayıcısı konumunda olan temel ihtiyaçların sağlanamaması, çocuğun bedensel gelişimi açısından en temel problem alanını işgal etmektedir. Nitekim hijyen koşullarının sağlanmadığı yerlerde yaşamak zorunda kalan çocuklar ciddi sağlık sorunları yaşadığı bilinmektedir (Derince, 2019). Bu anlamda sağlıklı bir bedene ve yaşam tarzına sahip olamayan çocuğun dünyası, yalnızca temel ihtiyaçlarını geliştirmeye yönelerek sosyal ilişkilerden ve toplumun parçası olmaktan çok uzakta konumlanmaktadır.

Bedene yönelik gelişen bir diğer durum da engelli olmaktır. Literatürde engelliğe yaklaşımların biyolojik ve sosyal olmak üzere iki boyutlu olduğu göze çarpar. Engelliğin biyolojik boyutuna odaklananlar, fiziksel olarak gerçekleştirmekte zorlandıkları veya gerçekleştiremedikleri etkinliklere yoğunlaşırken; sosyal boyutuyla yaklaşanlar, engelliliğin anlamını fiziksel boyutunun ötesine taşıyarak kişinin karşılaştığı sosyal engeller ile sabitler (Burcu, 2015). Bu anlamda savaş koşulları nedeniyle engelli olan çocuklar hem fiziksel aktiviteleri sağlama hem de sosyal ilişkiler kurma açısından kendilerini dışlanmış hissederler. Bu anlamda yalnızlık duygusu ile karşı karşıya kalırlar. Kişiliğin oluşumu açısından en önemli yılları kapsayan çocuklukta engellilik hali bu anlamda oldukça önemlidir.

Savaşta, kişinin engelli kalmasının dışında, bedende kalıcı izlerin oluşumu söz konusudur. Goffman (2014), bu durumu sosyal yönü de içerecek şekilde *damga*, Becker (2013) ise *harici* olmak ile açıklar. Sosyolojik açıdan kabul edildiği üzere insan bedeni yalnızca fiziksel bir nesne değil toplumsal anlamlar taşıyan sosyal bir üretilerdir (Bayhan, 2012: 149). Bu anlamda bedendeki her bir işaret, kişinin kim olduğunun önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle beden, bir semboller kümesidir ve üzerindeki herhangi bir iz, bir işaret kişinin toplumsal açıdan *norm dışı* kabul edilmesine neden olabilmektedir. Çocuğun erken yaşta üzerinde taşımaya başladığı herhangi bir işaret, toplumsal açıdan bir damgaya sahip olması yoluyla onu harici olana dönüştürebilmektedir. Bu durum yalnızca savaş esnasında meydana gelen bir izden kaynaklanmayabilir. Çocuğun savaş nedeniyle sığındığı ülkede, ten rengi, etnik kimliği, kültürü, dili bakımından da damgalanmaya maruz kalması aynı oranda etkilidir. Görüldüğü üzere fiziksel mekân değişikliği yalnızca fiziksel boyutuyla kalmayıp, sosyal anlamda da pek çok örüntüyü ve toplumsallaşma engelini beraberinde getirmektedir.

Çocuğun kendi bedeninde taşıdığı engellerin dışında, mekânın güvensizliğinden söz edilebilir. Mekân, Urry'ye (2018) göre sosyal ve dinamik bir alandır. Bu anlamda mekânlar fiziksel bulunuşu içerirken, sosyal açıdan anlamlı ilişkiler kurulmasını sağlayan yerlerdir. Mekânlar yetişkinler için olduğu kadar çocuklar açısından da önemlidir. Çevreyi tanımaya çalışan veya tanımakta olan, mekân içinde hayatı öğrenmeyi gerçekleştiren çocuk için güvensiz, tehditkâr

alanlar, korku yaratır. Bu anlamda toplumsallaşmayı, başkalarını tanımayı gerçekleştirmekten uzakta kalıp yalnızca daha güvenli kabul edilen alanlarda kalmaktadırlar. Türkiye'deki mülteci kamp alanları ve belirli göçmen mahalleler bunların örneklerini oluşturur. Savaş ortamında çocuklar için en güvenli alanlardan biri kabul edilen kamusal olmayan ev dahi güvenli bir yer olamamaktadır.

Güvensiz mekânlarda karşılaşılan en önemli durumlardan biri çocuğun maruz kaldığı fiziksel şiddettir. Şiddet, içgüdüsel bir eylem değil aksine öğrenilmiş bir davranış olarak tanımlanmaktadır ve şiddetin çocuk üzerindeki etkisi fiziksel olma halinin ötesine uzanarak üretilmeye devam eder. Dünya üzerinde şiddete maruz kalan dezavantajlı grupların içinde çocuklar yer almaktadır (Polat, 2016:16). Bu durum, daha önce de sözü edildiği üzere engelliliğe, bedende "iz" bırakmaya neden olabildiği gibi duygusal açıdan ve ilerleyen dönemde topluma katılma açısından belli sorunları beraberinde getirmektedir. Çocukların şiddet mağduru olmaları ihtimalinin, savaş mağduru olarak dezavantajlı konumlarıyla yükseldiği söylenebilir.

Sosyal Etmenler

Çocuğun toplumsallaşması açısından fiziksel engellerde ele alınan konu başlıklarının yanında sosyal etmenler bulunmaktadır ve bu etmenler içerisinde dilin önemli bir rolü bulunduğu göze çarpar. Giddens (2012:157) *dilin* en önemli simgeler sistemini anlattığını belirtir. Tüm anlamlar dil ile örülür. Kişinin ne düşündüğü ve yapıp edebilecekleri zihnindeki sözcüklere bağlıdır, bunun aksini işaret eden görüşler ise kişinin düşündüğünü dil ile dışa aktardığı fikrini destekler. Her iki durumda da açığa çıkan şey, dilin sosyal yaşam açısından vazgeçilemez konumda olduğudur. Dil, kültürü ortaya koyan, onu oluşturan ve onunla birlikte dönüşen önemli bir araçtır. Çoğunlukla bir çocuğun toplumsallaşabilmesi, anadiliyle gerçekleşir. Ancak savaş mağduru çocuk için, eğer kendi kültüründen kopuş gerçekleşmişse, gidilen yerde yeni bir dil öğrenme zorunluluğu doğar. Dili öğrenmek bir noktada da kültürü öğrenmek anlamını taşımaktadır. Bu noktada kültür ve dil birbirinin içine geçmiş iki yapıyı teşkil etmektedir ve iletişim kültürel öğeleri de içerecek şekilde geniş bir anlam kümesine dahildir. Bir kültürde bulunmayan durumların sözsöz ifadeleri, diğer kültür tarafından öğrenilebilir ve kendi diline dahil edilebilir. Bu durum Bates (2009:70-71) tarafından kültürel temas aracılığıyla *dilsel ödünç alma* şeklinde ifade edilmiştir. Ancak ödünç almaya giden yolda dil probleminin çocuklar açısından ne gibi süreçlerle işlediği anlaşılmalıdır. Durumun olası süreçleri aşağıda tablo halinde sunulmuştur (Tablo 2):

Tablo 2. Savaş Mağduru Çocuğun Toplumsallaşma Sürecinde Dil Faktörü

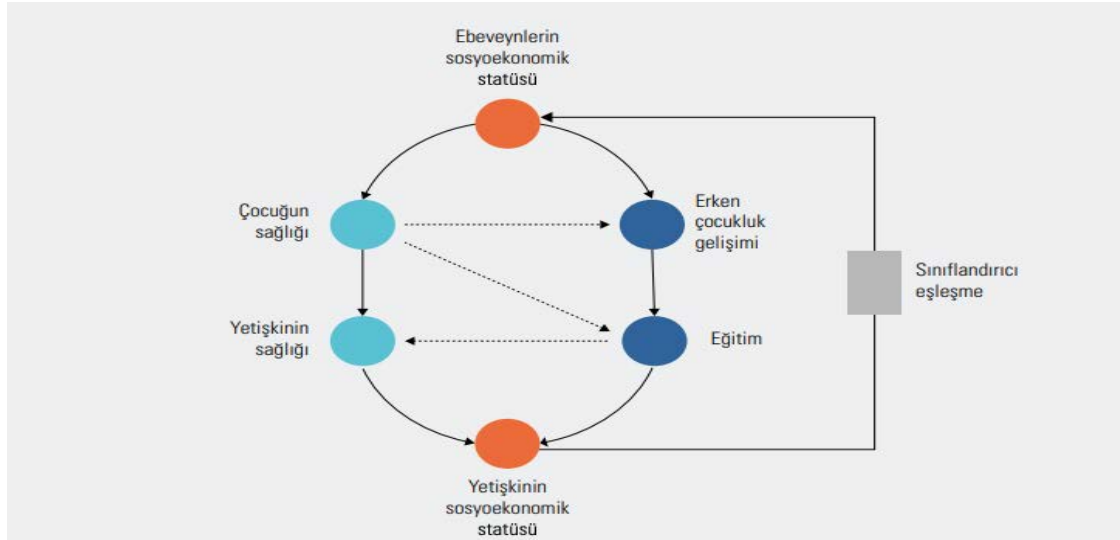
İlk Öğrenilen Dilin Aile Üyelerinin Anadili Olması		Aile Üyelerinin Resmi Dilinin Yanında Yeni Ülkenin Resmi Dilinin Kullanılması	
1	Aile Üyelerinin Doğup Büyüdüğü Ülkede Doğma	1	Ailenin Başka Bir Ülkeye Sığınmasından Sonra Doğmak
2	Savaş Nedeniyle Ülkeden Kopuş	2	Sığınılan Ülkede Toplumsallaşmak
3	Sığınılan Ülkenin Resmi Dilini Öğrenmek	3	Savaş Öncesi Aile Üyelerinin Yaşadığı Ülkeye Dönmek
4	Yeniden Toplumsallaşmak	4	Yeniden Toplumsallaşmak

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere öğrenilen dil ve yaşanılan yer ile başlayan ve ilişkili olarak devam eden süreç, *yeniden toplumsallaşma* ile son bulmaktadır. Bugün mülteci çocuklar açısından,

sığınan ülkede toplumsallaşan çocuğun ileri yaşında bağ kuramadığı fakat ailesinin ilk toplumsallaştığı kültüre geri dönmek istemediği örneklerle karşılaşmaktadır. Türkiye özelinde bu durum, Suriyeli çocuklar örneğinde kendini göstermeye başlamıştır. Hatta savaş nedeniyle erken yaşlarında Türkiye'ye gelen ve on yılını burada geçiren çocuklar, kendilerini daha çok "Türkiye doğumlu" hissettiğini vurgulamaktadır⁵. Çocukların sığınan ülkenin dilini bilmediği durumlarda, ilk etapta aile üyeleri ve aynı dili bilen insanlar dışında bir sosyalleşmenin bulunmadığı görülmektedir. Bu noktada kültürel uyum zorluklarıyla da karşılaşmaktadır.

Dil problemi ile ilişkili ve kendi başına ayrı bir diğer sorun da *eğitim*dir. Çoğu ülke bugün sığınmacı konumunda olan çocukların eğitim dilleri konusunda belirsiz politikalara sahiptir⁶. Ayrıca çoğu savaş mağduru çocuğun gerek savaş esnasında gerek savaş sonrasında eğitime erişimde problemlerle karşılaştığı bilinmektedir. Eğitim, aileden sonra en önemli toplumsallaşma yeri sayıldığı için bu eksiklik toplumla bütünleşme açısından da derin uçurumlar yaratır. Her çocuğun eşit yaşam şartlarına sahip olma ilkesi bu bağlamda askıya alınıp, çocuğun küçük yetişkin modeline uyarak; okul yerine sokakta konumlanmasına neden olur.

Şekil 1. UNDP (2019) Raporunda Yaşam Döngüsü Boyunca Eğitim ve Sağlık
Kaynak: İnsani Gelişme Raporu (UNDP, 2019).

Şekilde görüldüğü üzere ebeveynlerin sosyo-ekonomik statüleri, çocuğun sağlık durumuna, erken çocukluk gelişimlerine, eğitime erişimlerine etki etmekte ve aynı zamanda çocuğun sağlık durumu eğitime erişim noktasında da aksaklıklar yaratmaktadır. Bu bağlamda, savaş mağduru çocukların ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarında meydana gelen değişimler göz önünde bulundurulduğunda, sağlık, eğitim gibi durumlarda eksik kaldıkları söylenebilir. Bu durum insani gelişmişlik açısından da önemli bir problem olarak kabul edilir.

⁵ DW, 2021, Türkiye'de Büyüyen Suriyeli Çocuklar: <https://www.youtube.com/watch?v=JmDVYBLrmgk>. (Son erişim: 06.05.2021).

⁶ Bu durumun en belirgin nedeni, çocuğun geldiği ülkeye geri dönüp dönmeyeceğine ilişkin belirsizliktir. Sığınan ülkenin dilini bilmek vatandaş olma açısından kişiyi motive etmektedir ve aynı zamanda sığınan ülkenin kendi dilinde eğitim vermesi, sığınanın kültürünü yok sayma olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir çelişki çoğu zaman köklü bir politika geliştirilmesini zorlaştıran unsurlardır.

Toplumsallaşma süreçlerine etki eden durumlardan biri de cinsiyetler arası rol farklılaşmasından kaynaklanır. Kız çocuklar, erken yaşta evlilikler veya ev işlerine yardım gibi sebeplerden ötürü sıklıkla okullara gönderilmemektedir. Gönderilseler bile eğitimleri yarıda kesilebilmektedir. Bu durum yalnızca Türkiye’de değil dünyada da önemli bir sorundur. UNICEF’in paylaştığı raporda, dünyada okula gidemeyen 110 milyon çocuk olduğu; bunların üçte ikisinin kız çocukları olduğu belirtilmiştir (UNICEF, 2003)⁷. Nitekim savaş mağduru olmaya cinsiyet açısından bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha ciddi problemlerle karşılaştıkları görülmektedir (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Barın, 2015). Savaş mağduru çocuklarda da cinsiyetler arası farklılıklar bu doğrultuda görünürdür. Sıklıkla sığınmacı konumunda olan kız çocukları, 18 yaşını doldurmadıkları halde evlendirilmekte, cinsel tacize (Özüdoğru, 2018) maruz kalabilmektedir. Bu durum hem psiko-sosyal gelişimlerini hem toplumsal yaşama katılımlarını ve eğitimlerini engelleyen önemli bir durumu oluşturur. Aynı zamanda çocuk evlilikler yoluyla çocuk gelin olan kız çocuğunun; erken yaşta başlayan cinsel yaşamı, gebelik ve doğum sürecinde henüz fiziksel olgunluğa erişmemiş olduğu için sağlık sorunu yaşayabileceği veya hayatını kaybedebileceği göz ardı edilmemesi gereken önemli bir sorundur.

Ayrıca, kız çocuklarının evlendiklerinde ikinci eş olma durumları ile karşı karşıya kaldıkları durumlar da mevcuttur. Bu durum kız çocuğunun yaşı gereği resmi nikâhlı evlilik gerçekleştirilememesi ile yakından ilişkilidir. Ayrıca ataerkil kültürlerde kadının “erkek çocuk” doğur(a)maması ikinci eş almak için geçerli sebep kabul edilir. Erken yaşta bir kadın ile evlenmek ve erkek çocuk doğana kadar sağlıklı bebekler dünyaya getirmek açısından kadının yaşı, kültürel seviyesi ve eğitim düzeyi fark etmeksizin kuma getirme anlayışı (Alan ve Yeşilyurt, 2020:357) “çocuk gelin” yapılan kız çocuğunun görevlerine yine aynı kültürde eklenir. Unutmamak gerekir ki çocuk yaşta evlilikler çocukların ihmali ve istismarından başka bir durumu anlatmaz (Yüksel ve Yüksel, 2014). Çocuğun ihmali ve istismarı yalnızca evlenen erkeğin oluşturduğu problem alanıyla sınırlı kalmayıp, çocuğun kumalık nedeniyle ilk eş tarafından da ezilmesi, aşığılanması ve hatta fiziksel şiddete uğraması şeklinde artarak ilerleyebilmektedir.

Benzer bir durum da savaş mağduru çocuğun kendi annesinin hamilelik ve doğum sürecinde meydana gelen sorunlara ilişkindir. Kadınların anadil bilmemek vb. uyum sorunlarından kaynaklı olarak çocuklarını sağlıksız koşullarda dünyaya getirebilmektedir. Savaş mağduru olma bağlamında anne-çocuk sağlığının sorunlu olduğunu gösteren çalışmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır (Akpınar, 2017). Bu alan, kadının herhangi bir sağlık kuruluşuna başvurmaması nedeniyle ve kadınların ne kadarının bu sorunla karşı karşıya kaldığı resmi rakamlarla ifade edilememektedir.

Savaş mağduru olsun ya da olmasın bir çocuğun konumlandığı yer ailedir. “Aile, modern toplumlarda evlilik ve kan bağına dayanan karı, koca ve çocukların oluşturduğu en küçük toplumsal birim olarak tanımlanır” (Çeşmeli, 2019:13). Toplumsal açıdan üreme ile neslin devamını sağlama, toplumsallaşma ve maddi-manevi paylaşımları sağlama rollerini üstelenen aile (Canatan, 2016:60), çocukların sosyalleştiği ilk çevredir (Sala, 2019:45). Bu açıdan bakıldığında aile, toplumsallaşma açısından başat kurumlardan biridir ki Giddens (2012) da benzer şekilde ailenin toplumsallaşma ajanlarının başında geldiğini belirtir. Aile üyelerinin bir ya da birden fazlasının kaybı, aile üyelerinden uzak kalma gibi durumlar çocuğun toplumsallaşma sürecini zayıflatan unsurlardandır. Savaş mağduru çocukların aile üyelerinden bir ya da birden fazlasını kaybetmeleri oldukça önemli bir problem alanını işaret etmektedir.

Savaş mağduru çocukların karşı karşıya kaldıkları bir durum da medya ile ve buna bağlı gelişen çocuğa biçilmiş kimliğe ilişkindir. Ana akım medya televizyon programlarında karşılaşılan

⁷ <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/haydi-kizlar-okula-k%C4%B1sa-bro%C5%9F%C3%BCr>

“mutlu” yüzlü “normal” çocukları normalleştirdiği ancak kıtlık, açlık için yapılan yardım reklamlarında; çelimsiz, ölüme mahkûm bedenler imlemesiyle “normal olmayan” çocukları (savaş mağdurları da dahil olacak şekilde) metalaştırdığına şahit olunur. Bourdieu’nün (1997) de sözünü ettiği üzere izleyiciler, gazetecilerin-televizyoncuların sundukları kısıtlı bakışlarla olaylara bakabilir ve onların önerilerine getirdiği pencerenin sınırlı görüşünden dünyayı görebilir. Bu anlamda savaş mağduru çocuklar da medyanın nesnesi haline getirilerek ve “öteki” olarak işaret edilmektedir. Medyada oluşturulan bu algı başlı başına olumsuzluk içerdiği gibi çocuğun bedeninin ve mağduriyetinin izinsiz paylaşımı ayrı bir problem alanını oluşturmaktadır.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin hemen her döneminde görülen savaşlar, 21. yüzyılda da çeşitli sebeplerle meydana gelmeye devam etmektedir. Bu bakımdan çocuklar, savaş nedeniyle maruz kaldığı sorunları yaşamaya devam etmektedir. Savaş mağduru çocukların maruz kaldıkları sorunlar birbirlerine eklenen pek çok olumsuz durumdan kaynaklanabilmektedir. Yoksullaşmak, eğitime ulaşamamak, sağlık imkanlarından mahrum kalmak, güvenliğinin sağlanamaması, sığınılan ülkedeki ana dili bilmemek ve kendini ifade etmede sorun yaşamak, aile üyelerinin veya yakın çevresindeki kişilerin ölümü ile baş etmek çocukları savaş esnasında ve sonrasında mağdur konuma getirmektedir. Savaşların çeşitli sebeplerle bir zorunluluk olduğunu ön gören ve uygulayan militarist anlayış, varlığını korumaya devam ettiği için çocukların gerek savaş esnasında gerekse savaş sonrasında deneyimleyebilecekleri olumsuz durumların açıklığa kavuşturulması gerekmekte, bu doğrultuda çocukların korunması adına çalışmalar geliştirilmelidir. Özellikle çocukların savaş koşullarındaki olumsuz deneyimlerinden en az zararla çıkmasını sağlayacak ve yeni koşullarda yeniden toplumsallaşmalarını sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu düzenlemelerin geliştirilmesi esnasında fiziksel tedavinin yanında psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Pfefferbaum vd., (2002) çalışmalarında, terör ve savaş gibi yıkıcı etkileri olan olayların ardından çocukların ailelerini, arkadaşlarını kaybedebilecekleri kaygısını taşımaya devam ettiklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte savaş esnasında kız ve erkek çocukların olumsuz deneyimlerinin birbirinden farklı olabileceği gözetilmelidir. Savaş mağduru çocukların medyadaki temsili de ayrıca değerlendirilmelidir. Acınası, zavallı, yoksul veya suça ve şiddete eğilimli olarak yansıtılan çocuklar, sığındıkları ülkede bu temsillerin vücut bulmuş hali olarak değerlendirilerek yeniden toplumsallaşma sürecinde dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalabilmektedir. Aynı zamanda eğer çocuklar sığınmacı, geçici koruma kapsamında veya mülteci konumundaysa dil öğrenim sürecine destek olacak çeşitli ve sistemli uygulamalara ihtiyaç duyulacaktır.

KAYNAKÇA

Akpınar, T. (2017). Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Çocukların ve Kadınların Sosyal Politika Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3): 16-29.

Alan, S. ve Yeşilyurt, S. (2020). “Kumalık” Olgusunun İlk Eş ve Kuma Üzerinden Yankısı, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6): 353-380.

Barın, H. (2015). Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2: 10-56.

Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri*. (Çeviren, Aydın, S.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bayhan, V. (2012). Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet, *Doğu-Batı*, 63(13): 147-164.

- Becker, H. S. (2013). *Hariciler (Outsiders): Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*. (Çeviren Geniş, Ş. ve Ünsaldı, L.) Ankara: Heretik.
- Berger, J. (2017). *Görme Biçimleri*. (Çeviren, Salman, Y.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (Çeviren, Öğütle, V. S.) Ankara: Atıf.
- Boratav, H. B., Fişek, G. O. and Ziya, H. E. (2014). Unpacking Masculinities in The Context of Social Change: Internal Complexities of the Identities of Married Men in Turkey. *Men and Masculinities*, 17(3): 299-324.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*. (Çeviren, Ilgaz, T.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Canatan, K. (2016). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Çağlayan, Ç. (2002). Savaş ve Çalışanların Sağlığı, *Ttb Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 3(11): 18-33.
- Çeşmeli, I. (2019). Aristoteles Felsefesinde Etikten Siyasete Hanenin Kavramsallaştırılması, (Editör) Altunsu Sönmez, Ö. ve Aksan, G.: *Aile Kurumuna Farklı Bakışlar* içinde (ss.13-34) Konya: Çizgi.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma*. Ankara: Eflatun Basım Dağıtım.
- Derince, D. (2019). Suriyeli Mülteci Çocuklar Özelinde: Savaş Mağduru Çocuklar ve Çocuk Sağlığı Sorunları. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 57-70.
- Elias, N. (2021). *Uygarlık Süreci: Cilt 1*. (Çeviren, Ateşman, E.) İstanbul: İletişim.
- Fişek Okman, G. (2018). *İlişki İçinde "Ben": Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Garbarino, J., Governale, A. E. and Nesi, D. (2020). The Youngest Victims: Children and Young People Affected by War. (Ed.) Clauss-Ehlers, C., Sood, A., Weist, M.: in *Social Justice for Children and Young People: International Perspectives* (pp.106-122). Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Çeviren, Güzel, C.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çeviren, Geniş, Ş., Ünsaldı, L. ve Ağırnash, S. N.) Ankara: Heretik.
- Gözübüyük, A., Duras, E., Dağ, H. ve Arıca, V. (2015). Olağan Üstü Durumlarda Çocuk Sağlığı. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6(3), 324-330.
- İnanç, B. Y., Bilgin, M. ve Atıcı, M. K. (2009). *Gelişim Psikolojisi: Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Jenkins, R. (2016). *Sosyal Kimlik*. (Çeviren, Bostancı, G.) İstanbul: Everest Yayıncılık.
- Jensen, P. S. and Shaw, J. (1993). Children as Victims of War: Current Knowledge and Future Research Needs. *Journal of The American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32: 697-708.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Mochmann, I. C. (2008). Children Born of Wars, *Revista Obets*, 2: 53-61.

- Özüdoğru, B. (2018). Yalnız Yaşayan Suriyeli Kadınlar: Adana Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15): 1132-1162.
- Pfefferbaum, B. J., Devoe, E. R., Stuber, J., Schiff, M., Klein, T. P. and Fairbrother, G. (2005). Psychological Impact of Terrorism on Children and Families in the United States, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 9(3-4): 305-317.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1): 15-34.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Çeviren, Hülür, H.) Ankara: De Ki.
- Sala, B. (2019). Uyumdan Çatışmaya: Bir Ara Kurum Olarak Ailenin Sosyalleşme Sürecindeki Rolü. (Editör) Altunsu Sönmez, Ö. ve Aksan, G.: *Aile Kurumuna Farklı Bakışlar* içinde (ss.35-52) Konya: Çizgi.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis.
- Shaw, J. A. (2003). Children Exposed to War/Terrorism. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(4): 237-246.
- Shiva, V. ve Mies, M. (2018). *Ekofeminizm*. (Çeviren Kelso Urkun, İ.) İstanbul: Sinek Sekiz.
- Taş, S. (2020). Emile Durkheim'in Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İşbölümü, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Din, Anomi ve İntihar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(29): 442-449.
- Topses, M. D. (2018). *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Turner, B. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Pinhan.
- UNDP, (2019). İnsani Gelişme Raporu 2019: 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler.
- UNICEF, (2004). *The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Force* sor *Armed Groups*. [Online] <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf> [Erişim Tarihi: 10. 05. 2021].
- UNICEF, (2006). *Criminal Charge in Child Soldier Case a Milestone in Protecting Children*. [Online] https://www.unicef.org/media/media_31753.html [Erişim Tarihi: 10. 05. 2021].
- UNICEF, (2016). *The State of the World's Children 2016: A Fair Chance for Every Child*. [Online] www.unicef.org/publications/index_91711.html [Erişim Tarihi: 10. 05. 2021].
- Urry, J. (2018). *Mekânları Tüketmek*. (Çeviren, Öğdül, R. G.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2): 114-129.
- Verby, B. (2001). Child Solders: Preventing, Demobilizing and Reintegrating. *Africa Region Working Paper Series*, 23: 1-27.
- Yüksel, H. ve Yüksel, M. (2014). Çocuk İhmali ve İstismarı Bağlamında Türkiye'de Çocuk Gelinler Gerçeği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 1-24.